

УДК 811.161.2

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОД НАЗВ НАРОДНИХ ТАНЦІВ У ПОЕМІ «ГАЙДАМАКИ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Коба А. А.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Сімферополь
E-mail: anastasia.koba@yandex.ru

Статтю присвячено дослідженню національно-культурного коду назв народних українських та польських танців (на матеріалі поеми «Гайдамаки» Т. Шевченка). Визначено роль хореографічних онімів у зображенні національного характеру, світобачення та культури українського народу.

Ключові слова: національно-культурний код, народні танці, мова творів Т. Шевченка.

Місце Т. Шевченка в українському суспільстві і в українській культурі особливе. За різних часів, в залежності від політичних та суспільних подій, змінювалось і ставлення до митця та його творчості. Пізнання постаті Шевченка, його творчої спадщини, місця в українській і світовій культурі – процес постійний і необхідний.

Проблема вивчення мови художніх творів Т. Шевченка має тривалу історію. Іван Огієнко, кваліфікуючи роль Кобзаря в історії української літературної мови як її творця, підкреслював: «Шевченко перший з нас глибоко зрозумів вагу літературної мови в письменстві, й тому творив її, пильнуючи, щоб вона була найкращою» [16, с. 140]. У ґрунтовній праці «Історія української літературної мови» він один із перших окреслив основні особливості літературної мови поета – в основному на рівні лексики (відсутність полонізмів, русизмів, архаїзмів, запозичень, уникання опрощення, тобто просторічного мовлення та ін.).

Мова творів Шевченка досліджувалась у різних аспектах. Так, наприклад, лексичний рівень творів Кобзаря у своїх працях вивчали Січка С. А. [19], Карпенко Ю. О. [9]. Граматико-стилістичний аспект досліджували Скляренко В. Г. [20], Ленець К. В. [1] та ін. Останнім часом активно розвивається такий напрямок у вітчизняному мовознавстві, як етнолінгвістика. Ці питання розглядали зокрема Н. Молотасва [15], В. В. Жайворонок [7].

Є наукові роботи, в яких простудійовані мовно-стилістичні особливості окремих творів Шевченка. Наприклад, у поемі «Гайдамаки» Є. Ткаченко розглядає деякі питання функціонування топонімічних поетонімів [22], а О. І. Приймачок досліджує у цьому творі безеквівалентну лексику та проблеми її перекладу [18].

Актуальність нашого дослідження базується на недостатньому висвітленні проблеми національно-культурного коду в творах Т. Г. Шевченка. *Мета статті:* дослідити національно-культурний код назв народних танців у поемі Т. Г. Шевченка «Гайдамаки».

Хореографічна складова помітно вирізняється в шевченківському творчому

малюнку, що надає йому особливої пластичності. Танець і пісня у митця доповнюють і утворюють такі риси його поезії, як правдивість, народність тощо. І якщо зв'язки поетичної творчості Т. Г. Шевченка з музичним фольклором привертали увагу багатьох дослідників [11; 13; 17], то проблема впливу народного танцювального мистецтва на творчість поета ще й досі залишається малодослідженою. Попри чималу кількість досліджень шевченкіани в різних видах мистецтва, майже відсутнє вивчення творчості Кобзаря в галузі хореографії. Втім у його поетичних, драматичних та прозових творах присутня значна кількість яскравих танцювальних сцен та історичної інформації про хореографічне мистецтво.

Поема «Гайдамаки» є одним із найвизначніших історичних творів Т. Шевченка раннього романтичного періоду, що змальовує картину селянського повстання 1768 року, відомого в історії під назвою Коліївщина, приводом до якого були знущання конфедератів над населенням Правобережної України. Поема була написана у 1839 – 1841 роках у Петербурзі. Сам поет говорив, що основним джерелом «Гайдамаків» була усна народна творчість (пісні, перекази й легенди) та історичні праці російських, польських авторів про Коліївщину. При тім у поемі «Гайдамаки» помітне прагнення автора подати картину епохи. Відповідно до цього, в «Гайдамаках», крім авторської оцінки, використовуються фольклорні мотиви, фольклорна образність.

Для зображення традицій, колориту того часу, Т. Шевченко використовує назви українських, а також польських та старовинних танців. Народний танець побутує у своєму природному середовищі і має певні традиційні для певної місцевості рухи, ритми, костюми тощо; це стихійний вияв почуттів, настрою, емоцій. Він виконується в першу чергу для себе, а потім – для глядача (товариства, гурту, громади).

У поемі «Гайдамаки» нами було виявлено п'ять назв танців: *метелиця*, *гопак*, *краков`як*, *мазур*, *вальс*, серед яких до українських народних належать метелиця та гопак, до польських – краков`як, мазур, до бальних – вальс. Звернемо увагу на національно-культурний код найменувань цих танців.

Народившись у глибині віків, утверджуючись, розвиваючись, український народний танець увібрав у себе локальні, лексичні, структурно-композиційні особливості, манеру і форму виконання, де він побутував, що вирізняє його навіть від однойменних білоруських та російських танців. Шевченкові рядки містять цінну історичну інформацію про українські народні танці «Метелиця», «Горлиця», «Гопак». Цим самим автор підтверджує, що зазначені танці були популярними не тільки за його часів, а й набагато раніше:

*Кобзар вишварив, а козаки – Аж Хортиця гнеться – Метелиці та гопака
Гуртом оддирають [23, с. 70]. Ой гоп, гопака! / Полюбила козака [23, с. 112].*

Назва *гопак* позначає український народний танець запорізького походження. Виконується соло, парами або групами у швидкому темпі з використанням віртуозних карколомних стрибків. Назва походить від українського вигука *гоп*, що вимовлявся під час танцю. Гопак виник у побуті Війська Запорозького й спочатку виконувався лише чоловіками. Тепер його танцюють разом з чоловіками і жінки.

Гопак може виконувати один (обов'язково чоловік), два, три і більше танцюристів. У сценічній обробці він має відповідну композиційну структуру, яка складається з окремих танцювальних фігур, що, чергуючись, утворюють його орнаментальний малюнок. Проте гопак завжди відзначається національним, героїчним забарвленням. У літературній мові це слово багатозначне: позначає назву танцю та музики, під яку виконується. Також зустрічається у фразеологізмах: «*гопака оддирати*» (*садити і т. ін.*) – танцювати гопака із запалом. Назва танцю гопак асоціюється з козаками, сміливими людьми, символізує мужність, хоробрість, молодецьку силу, завзятість, патріотизм [23, с. 18].

У Великому тлумачному словнику української мови слово «гоп», від якого, найімовірніше, походить назва танцю, трактується як «звуконаслідування, яким супроводжується стрибок, притупування в танці тощо». Водночас, в українській мові функцію відтворення звуку після удару виконує вигук «гуп». Тому деякі дослідники припускають, що назвою «Гупалівщина» одного із розділів поеми «Гайдамаки», Т. Шевченко увиразнював силу й «гучність» народного повстання. «Гопання» в танці невід'ємне від «гупання», що підкреслює і Т. Шевченко, й інші автори, фіксуючи, що «гопак» танцюють так, аж земля «гнеться», «здригається» і т. ін. [8].

Назва танцю *метелиця* позначає народний імпровізаційний танець. Виконання у швидкому темпі, з частими змінами фігур та обертаннями створює враження заметілі, завірюхи. Звідси й походить найменування танцю. Назва багатозначна, утворилася шляхом метафоризації. Танець зберігає близькість до хороводів, у ньому використовуються елементи гопака. Кількість виконавців необмежена. Усі встають у коло обличчям до центру і беруться за руки. Заздалегідь вибирають головну пару виконавців. Танець супроводжується співом з текстами жартівливого характеру. Поширений він по всій Україні, а також у Росії та Білорусії. Основний зміст метелиці в різних країнах є спільним, а форма розкриття його – неоднакова. Раніше метелицю, як і інші побутові танці, танцювали під пісню, яку виконували самі танцюристи [5, с. 18].

Танцювальні рухи, характерні для «Гопака», «Метелиці», становлять основу танців центральної України, визначають головні національні риси української народної хореографії. Усі українські народні танці, що збереглися в художньому побуті народу, виконують під музичний супровід.

Польські танці мають свою багаторічну історію. В усі часи різні народні свята завжди супроводжувалися танцями, піднесеними та емоційними. Польські танці жваві, веселі, граціозні, темпераментні. Змальовуючи сцену веселощів конфедератів і ляхів, Т. Шевченко точно зазначив назви найбільш популярних польських танців: краков'як та мазурка:

«Де цимбали? грай, псявіро!» / Аж корчма трясеться – / Краков'яка оддирають, / Вальса та мазура [23, с. 78].

Краков'як є назвою відомого польського народного танцю, що народився у Краківському воєводстві. Танець виконується під жваву мелодію, має швидкий ритм, складається майже цілком з невеликих стрибків і підскоків, які виконують з легкістю, ледве торкаючись землі. У танці гарні пластичні рухи рук, фіксовані пози

спини і постави в цілому. Виконують краков'як парами, класична форма танцю має як чимало спільних перегрупвань по колу, діагоналі тощо, так і соло для виконання окремими парами. Чоловіки танцюють гордо і темпераментно, із окликами і притупами, а жінки – витончено, плавно. Назва танцю походить від назви місцевості, де він виник. У літературній мові це слово має декілька значень: назва танцю, музики та пісеньки типу коломийки [3, с. 590].

Назва *мазурка* (*мазур*) позначає польський народний танець, що народився у Мазовії. Це легкий граційний танець із характерними пристукуваннями підборів. З XIX ст. набуває популярності в Європі як бальний танець. Назва виникла від найменування жителів провінції Мазовія – польське *masur*. Мазурка являла собою кульмінацію балу і обов'язково передбачала імпровізацію і чоловіче соло, дама ж, повністю підкоряючись кавалеру, рухалася плавно, своїм спокоєм ніби закликаючи його до виконання химерних фігур, наприклад, антраша. Антраш – основний елемент мазурки – високий стрибок, під час якого треба встигнути три рази стукнути ногою об ногу. Особливого шарму кавалеру надавало вміння вправно пристукнути підборами у потрібні моменти танцю. На основі мазурки з'явилося безліч танців і варіацій, таких як вальс-мазурка, полька-мазурка і па-де-труа. Назва танцю «мазурка» багатозначна: польський національний танець, що поширився в інших країнах як бальний; музика до цього танцю, музичний твір у ритмі цього танцю [3, с. 645].

Бальні танці – це назва групи парних танців, що мають народні витоки і призначені для виконання на вечорах, балах, змаганнях тощо. Найменування *вальс* вказує на плавний парний танець, що виконується під музику з розміром у 3/4 такту. Повільний вальс народився ще в 70-ті роки XVIII століття, завдяки синтезу різних танців європейців. Основою його є танець під назвою «матенік» і його вигляд «фуріанте», який був популярний в селах на свята. Також предком вальсу вважаються австрійський «ліндлер» і французький «вольт». З'явившись у різних країнах світу, вальс постійно трансформувався в національний танець. Таким чином, з'явилися вальс-мазурка, англійський вальс, угорський вальс та ін., які дещо відрізняються від оригінального вальсу. Назва *вальс* – плавного чи швидкого парного танцю – є символом кохання, романтики, надії.

Образи поеми «Гайдамаки» – Ярема, Галайда, Гонта, Залізник, Оксана – стали безсмертними, у тому числі, й через танець. Відомий у діаспорі український хореограф В. Авраменко, який активно пропагував народний танець як національну традицію України на американському континенті, видав книжку про українське народне хореографічне мистецтво [2, с. 11]. Поряд із багатьма зібраними ним танцями, автор подає «Гопак парубоцький», «Запорозьський герць» і «Танок Гонти». На Дніпропетровщині та Запоріжжі й досі живе танець «Гонта».

Найменування народних танців, які є важливою складовою національних традицій українського етносу, виразно розкривають його обрядові, соціальні, етнічні, матеріальні та духовні особливості. Назви танців поряд із загальноживаним значенням мають ще й символічний зміст, який є уособленням національного характеру, світобачення, культури українського народу. Саме танці гопак, метелиця, мазурка, краков'як, вальс допомагають письменнику передати

український менталітет та краще відзеркалити колорит зображеної історичної епохи.

Список літератури

1. «Друже мій єдиний!»: Початкова формула звертання в листах Т. Шевченка / К. В. Ленець // Культура слова. – К. : 1989. – Вип. 37. – С. 38–43;
2. Авраменко В. Українські національні танці / В. Авраменко. – Вінніпег – К. : 1928. – 60 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
4. Гуменюк А. І. Народне хореографічне мистецтво України / А. І. Гуменюк. – К. : Наукова думка, 1962. – 360 с.
5. Гуменюк А. І. Українські народні танці / А. І. Гуменюк. – К. : Наукова думка, 1969. – 613 с.
6. Єрмоленко С. Я. Сучасні аспекти дослідження мови Тараса Шевченка / С. Я. Єрмоленко // Одеський лінгвістичний вісник. – 2014. – Вип. 3. – С. 57–67.
7. Жайворонок В. В. Лінгвістична основа творчості Т. Г. Шевченка / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 1994. – № 2–3. – С. 3–15.
8. Каміна Л. І. Основні форми українського народного танцю [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.culturalstudies.in.ua/2009_zv_8_3.php
9. Карпенко Ю. О. Символічна функція власних назв у поезіях Т. Шевченка / Ю. Карпенко // Літературна ономастика: зб. ст. – Одеса : Астропринт, 2008. – С. 37–39.
10. Кокуленко Б. Мистецтво танцю у творчості Т. Шевченка / Б. Кокуленко // Народна творчість та етнографія. – 2008. – № 1. – С. 15–23.
11. Коломієць В. Народна пісня в житті і творчості Тараса Шевченка / В. Коломієць, О. Іванова // Шевченкознавчі студії. – 2013. – Вип. 16. – С. 30–37.
12. Конторчук Г. Творчість Т. Шевченка як об'єкт мовознавчих студій / Г. Конторчук // Волинь – Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2010. – Вип. 21. – С. 244–249.
13. Мартинюк М. В. Ціннісні аспекти мовно-національної культури в контексті музичної інтерпретації творчості Т. Г. Шевченка [Електронний ресурс] / Режим доступу http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_7_53.php
14. Матусевич Н. І. Хореографічне мистецтво / Н. І. Матусевич. – К.: Мистецтво, 1963. – 45 с.
15. Молотаєва Н. В. Етнофілологія у художньому мовленні Т. Шевченка: концепт і знак / Н. В. Молотаєва // Мовознавство. – 1994. – № 2–3. – С. 15–20.
16. Огієнко І. І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 140 с.
17. Пономаренко М. Виховний потенціал вітчизняної музичної шевченкіани / М. Пономаренко, Г. Шихова // Нова педагогічна думка. – 2013. – № 2. – С. 160–165.
18. Приймачок О. І. Лексико-граматичні особливості російського перекладу поеми Т. Шевченка «Гайдамаки» / О. І. Приймачок // Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Філологічні науки. – 2014. – № 1(7). – С. 260–264.
19. Січкач С. А. Ідіолект Тараса Шевченка і сучасні мовні норми : автореф. дис. к. філол. Н. : спец. 10.02.01 – Українська мова / Світлана Анатоліївна Січкач – К., 2003. – 19 с.
20. Склярєнко В. Г. Авторські наголоси у творах Т. Г. Шевченка / В. Г. Склярєнко // Культура слова. – К.: Наук. думка, 1989. – Вип. 37. – С. 22–25.
21. Словник танцювальних термінів і виразів [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://svit-tanok.com.ua>
22. Ткаченко Є. Особливості функціонування топонімічних поетонімів у поезії Т. Г. Шевченка «Гайдамаки» [Електронний ресурс] / Режим доступу : litmist.org.ua/?p=19925
23. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. – К. : Дніпро, 1985. – 640 с.

Коба А. А. Национально-культурный код названий народных танцев в поэме «Гайдамаки» Тараса Шевченко / А. А. Коба // Ученые записки Таврического национального университета

имени В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2014. – Т. 27(66), № 4. – С. 7–12.

Статья посвящена исследованию национально-культурного кода названий исторических, народных украинских и польских танцев в поэме "Гайдамаки" Т. Шевченко. Рассматривается значение личности поэта, его место в украинской и мировой культуре. Освещена история изучения языка художественных произведений Кобзаря. Указываются основные работы, посвященные этому вопросу. Отдельно рассмотрены аспекты изучения языка поэмы "Гайдамаки". Поднимается проблема отсутствия исследований влияния народного хореографического искусства на творчество поэта. В статье выявлено общее количество названий танцев, употребляемых в поэме «Гайдамаки», классифицировано их за происхождением. Дана характеристика каждого танца, история его возникновения, происхождение названия, особенности исполнения, символическое значение. Прослеживается влияние образов поэмы "Гайдамаки" на народное хореографическое искусство Украины. В заключении говорится о важной роли народных танцев в передаче национального характера, мировоззрения, культуры украинского народа. О возможности поэта с помощью названий танцев передать украинский менталитет и колорит изображенной исторической эпохи. Указывается значение танцевального искусства в творческой деятельности Т. Шевченка.

Ключевые слова: национально-культурный код, народные танцы, язык произведений Т. Шевченка.

Koba A. The national-cultural code names of folk dance in the poem «Haydamaky» by Taras Shevchenko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series: Philology. Social communications. – 2014. – V. 27(66), № 4. – P. 7–12.

This article is devoted to national-cultural code names of historical, Ukrainian and Polish folk dance in the poem «Haydamaky» by Taras Shevchenko. Here the importance of the poets personality is discussed, his place in Ukrainian and world culture. The article shows the history of Kobzar's art works language. The main works on this subject are specified here. The aspects of «Haydamaky» language learning are separately considered. Researches absence problem of folk choreographic art influence upon the poets creative work is raised in the article. The total number of dance names used in the poem "Haydamaky" are published in this article, classified by origin. You can find characteristics of each dance, its origin history, origin of the name, dancing specifics, symbolic meaning. Poems images influence of «Haydamaky» on Ukrainian folk choreographic art is visible. In conclusion says about the important role of folk dances in national character demonstration, worldview, culture of Ukrainian people. It says about poets possibility using dances names to show Ukrainian mentality and peculiarity of historical era that shows. The meaning of dancing art in the creative activity of Taras Shevchenko is showing in the article.

Keywords: national cultural code, folk dances, language of Taras Shevchenko works.

Стаття надійшла до редакції 30 жовтня 2014 року